

DOI 10.57589/srl.v70i3.4027

UDK 398.2(=163.6):398.9

Monika Kropej Telban

Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU

monika.kropej@zrc-sazu.si

PREGOVORI V SLOVENSKIH FOLKLORNIH PRIPOVEDIH NA PRIMERU TREH PRAVLJIČNIH TIPOV¹

V prispevku so analizirani tekst, struktura, funkcija in kontekst paremioloških enot na primeru pravljličnih tipov ATU 980 (The Ungrateful Son / Lesena skleda), ATU 296 (The Clay Pot and the Brass Pot in the River / Glineni in bakreni lonec) in *ATU 71* (The Blackbird and March / Kos in marec). Obravnavani pregovori in paremiološki obrazci izvirajo iz starih virov in knjig modrosti, zato jih ne moremo obravnavati izven konteksta, v katerem so nastajali, saj imajo globlje korenine in tudi različno razvojno pot.

Ključne besede: pregovor, paremiologija, slovstvena folklor, pravljica, basen

This article analyzes the text, structure, function and context of proverbs found in fairytale types ATU 980 “The Ungrateful Son,” ATU 296 “The Clay Pot and the Brass Pot in the River” and *ATU 71* “The Blackbird and March.” The proverbs and paremiological units discussed in this article come from ancient sources and books of wisdom, so they cannot be analyzed outside the context in which they were created, as they have deeper roots and also different developmental paths.

Keywords: proverb, paremiology, narrative folklore, folktale, fable

Pregovori, ki so vključeni v folklorne pripovedi, so po večini dodani kot posebno strukturiran, poetično zgoščen povzetek, ki se nanaša na kolektivne izkušnje družbene skupine v določeni situaciji. Interpretirajo interakcijo protagonistov, ki je lahko tudi konfliktna. Uporaba pregovorov znotraj pripovedi izpostavi sporočilo zgodbe, za njihovo razumevanje pa moramo poznati kontekst, v okviru katerega je pregovor nastal ali pregovor pogojuje. V primeru, da je pregovor umeščen na začetek ali konec zgodbe, kar je še posebej značilno za basni ali poučne zglede (eksemple), so pregovori v logičnem sorodstvu s pripovedno sporočilnostjo in imajo poudarjeno vzgojno funkcijo, pregovor je dodan kot zgoščena vsebina ali sporočilo. V pripovedih, ki niso basni ali prilike, pač pa pravljice ali povedke, pa pregovori niso citirani oziroma navedeni, le iz vsebine je razvidno, da gre za interpretacijo določene modrosti, ki je lahko formulirana tudi kot pregovor.

¹ Raziskava je nastala v okviru projekta Tradicionalne paremiološke enote v dialogu s sodobno rabo (ARRS: J6-2579) in raziskovalnega programa Etnološke, antropološke in folkloristične raziskave vsakdanjika (ARRS: P6-0088).

1 ATU 980 Nehvaležni sin

Primer folklorne pripovedi, v kateri pregovor ni izrecno naveden, je pa iz vsebine jasno, da se zgodba nanaša nanj, je povedka Nehvaležni sin (ATU 980), ki je v evropskem prostoru poznana v štirih različicah:

- 1) Sin in snaha ostarelega očeta, ki se mu tresejo roke in razbije skledo, odženeta od mize in mu začneta streči hrano v leseni posodi. Ko to vidi vnuk, začne rezljati podobno posodo iz lesa za svoje starše, ko bodo stari. Starša se zamislita nad svojo usodo na stara leta, zato pripeljeta starega očeta nazaj k mizi.
- 2) Sin da očetu polovico odeje, da bi se ogrel, mali vnuk pa spravi drugo polovico in razloži očetu, da jo bo shranil za svoje starše, ko bosta stara.
- 3) Starega očeta odpelje sin v gozd ali divjino v košari ali vozičku in ga tam pusti. Vnuk shrani voz, da ga bo uporabil, ko bodo starši stari in ju v njem odpeljal v gozd.
- 4) Nehvaležni sin vleče svojega starega očeta iz hiše kar za lase. Na pragu mu reče oče, naj ga ne vleče dalje, saj je on svojega očeta zvelkel le do tja. Sin se zamisli nad svojim slabim ravnanjem. (Uther 2004: 610).

Jasno sporočilo te pripovedi je lahko zgoščeno v pregovoru: »Ti očeta do praga, sin tebe čez prag« (Kocbek, Šašel 1934: 182).

Zgodbo o sinu, ki je svojega očeta iz hiše postavil k vratom, srečamo že pri arabskem avtorju Ibn abī 'Awn-u v delu *Aḡwiba al-muskita* (Odrezavi odgovori), ki je nastalo pred letom 934, poznana pa je bila tudi v judovski literaturi. V Evropi se je širila prek srednjeveških pridig in zgledov. Tako npr. jo najdemo pri Caesariusu von Heisterbachu v *Dialogus miraculorum* (6, 22, med leti 1219–1223) in Jacquesu de Vitry v *Sermones vulgares* (no. 288, začetek 13. stol.). Pozneje so to pripoved privzeli protestanti v svoje pridige. Objavil jo je tudi Martin Luther v delu *Tischreden*. Zgodba se je nato širila med preprostimi ljudmi po celi Evropi (Uther 2004: 610–11), zato jo najdemo v številnih zbirkah pravljic.

Motiv lesene sklede je v slovenskem prostoru prvi predstavil Valentin Vodnik v Veliki pratiki leta 1796, kjer je objavil kratko moralistično in poučno zgodbo En stari mož... O tem je pisala že Blanka Bošnjak v članku o Vodnikovem proznem delu, kjer je poudarila, da je bila tovrstna snov v tistem času močno razširjena, v slovenskem prostoru pa poznana že v srednjem veku (Bošnjak 2010: 69). Vodnikova zgodba je ubesedila v času razsvetljenstva dobro poznan poučni rek: »Spoštuj starše, da tebi dobro pojde.«

Druga slovenska varianta povedke o Leseni skledi je bila objavljena leta 1848 v *Kmetijskih in rokodelskih novicah*. Zapisal jo je kot dijak Matija Valjavec, uredništvu pa jo je poslal njegov učitelj Luka Martinak, ki je učencem po dokončani peti šoli naročil, da v času velikih šolskih praznikov pišejo dnevnik bodisi v latinskem, nemškem

ali slovenskem jeziku, v prozi ali v pesmih, kakor kdo hoče.² Zgodbo, ki je pripoved o medgeneracijskih odnosih v družini, mu je pripovedovala njegova babica. Valjavčev zapis te ljudske pripovedi je naslednji:

Lesena skleda

Izročil je priletni oče svojimu sinu vse pohištvo in celo premoženje, da bi na stare dni brez skerbi v miru in pokojno živel. Ali zmotil se je sivi starčik. Nehvaležni sin, kakor se navadno po svetu godi, je dobrote stariga očeta s hudimi deli vračeval. Dokler je sivčik namreč še toliko moči imel, da je sina in sinah (zetinjo) pri delu podpiral in jima pomagal, so se še nekakošno zastopili, ko je pa mož od dne do dne starši, in s starostjo slabši prihajal, sta ga jela mlajši dva pisano gledati, ter sta želela, da bi se ga skoraj znebila. Sosebno težko sta ga tudi zravni sebe pri mizi gledala, gnjusilo se jima je, ker so starčku zavolj starosti vse redke jedi z žlice na mizo pljuskale; stare leta so mu namreč slabost prinesle, da so se mu roke tresle, - in kmalo je imel jedišče ali mizo v kotu hiše za pečjo, kjer je samši jedila vžival, ktere mu je nehvaležna sinaha v vegasti skledici pičle nosila. To je starimu očetu težko djalo, in marsiktero solzico je na skrivim pretočil; ali vender ni ne godernjal, ne sinu nehvaležnosti očital; udal se je v božjo voljo in mirno je terpel tako naključbo. Primeri se pa, da enkrat starčku o poldne skleda z rok uide, na tla pade in se ubije. Zetinja slišati ropot priteče in čepinje sterte skleda vidi po tleh ležati, jéze lica spremeni, se togoti, na vse grlo vpije, in ozmerja stariga, namesti de bi sivi glavi in slabim rokam prizanesla. »Sčasoma – pravi togotna – bo stavec še vso posodo pobil, in denar ne pada z nebes, da bi vsaki dan iz nove skleda jedel«, potožji jezbeleda krivico svojimu možu, in večerjo je starimu očetu že prinesla v – l e s e n i s k l e d i. – V serce je to siviga možá zaboletelo; na glas se je začel jokati ter je sinu nehvaležnost očital. »Sin! – je djal – sin! Ali tako vračuješ starimu očetu dobrote, ki sim jih s toliko truda za te pridobil? Je to zahvala za ljubezni moje do tebe? Se ti ne smilijo svojiga stariga očeta sivi lasje, pleša glava, vele lica, suhe roke? Si mar pozabil, kako je Bog v četerti zapovedi otroke, ki svoje starše ne spoštujejo, ojstró kaznovati obljubil? Sin, sin!« - Ali vse to svarjenje terdosrčniga sinu ni ganilo, ni porajtal očetovih solz, ni se usmilil sive glave svojiga očeta – v samšnim kotu izbe je tudi zanaprej dobival sivčik v leseni skledi svoje pičle, na pol neslane jedila. – Kar se enkrat nakloni, da je nehvaležni sin svojiga otroka, dete kakih osem let staro, vprašal: kaj de, igrajoč s treskami in diljčami, misli narediti, in de je de dete odgovorilo: »kaj družiga, ko majhno koritce, iz kteriga hočem vam, ata, ko bote tako stari, kakor so stari oče tamkej za pečjó (s perstam na-nj pokazuje) jesti dajati«. – Te besedice so sercé nehvaležnika tako presunile, de je svojo nehvaležnost spoznal, se milo zjokal in stariga očeta klečé za zamero in za odpuščanje prosil. Odslè je starčik noter do smerti pri eni mizi s sinam in snah vred jedel in lesene skleda ni bilo več viditi. (Valjavec 1848).

To Valjavčevo povedko je Marinka Cerinšek v članku *Matija Valjavec in motiv lesene skleda* primerjala z Vodnikovo različico tega motiva in zgodbo Lesena skleda Leva Nikolajeviča Tolstoja (1984) ter povedko Ded in vnuk bratov Grimm (št. 78). Primerjava je izpeljana z vidika pouka slovenščine in literature v tretjem in osmem razredu. (Cerinšek 2021: 116–28).

Pozneje so bile objavljene še druge slovenske variante te folklorne pripovedi: prva v *Slovenskem prijatelju* leta 1859 (str. 308), druga v *Vrtcu* leta 1880 (str. 151), tretja

² Tako so zapisali v opombi pod črto uredniki *Kmetijskih in rokodelskih novic* VI, št. 4 (26. prosénca 1848), 15.

v *Slovenskem gospodarju* leta 1932 (str. 14) in četrta v zbirki Brune Balloch leta 2010 (str. 94–95).

Motiv je poznan tudi v literaturi in med slovenskimi literarnimi deli ga najdemo v črtici Janka Kersnika Mačkova očeta (Kmetske slike 4), prvič objavljeni v *Ljubljanskem zvonu* leta 1886. Kersnik piše v prvi osebi in začne pripoved takole:

Poznal sem oba, starega Mačka namreč in sina njegovega.

Literarni zgodovinar Anton Ocvirk, ki je pisal opombe v Kersnikovih *Zbranih delih*, ni prepoznal v tej črtici moralistično poučno pripoved Lesena skleda. V komentarju je opisal predvsem okoliščine, v katerih je zgodba nastajala. Med drugim piše takole:

Dogodki se plejejo v neposredni bližini Brda, pri Mačku se je reklo pri kajži v zaselku Selu, ki leži na pol poti med Št. Vidom in Lukovico. Posestvece je mejilo na Kersnikov svet. Od obeh glavnih oseb v zgodbi je samo ena naslikana po resničnem modelu, in sicer mlajši Maček, druga – stari Maček, oče – pa je v zgodbi umetno priklican v življenje. (Ocvirk 1951: 553)

Anton Ocvirk torej ni povezal Kersnikove novele s pripovednim izročilom in seveda tudi pregovora ne navaja, kljub temu je iz zgodbe očitno, da se je Kersnik navdihoval pri tej ljudski pripovedi. Stari Maček namreč na smrtni postelji takole govori:

»Pa čakajte – oh, vi boste še čakali! Če drugi ne – sin svoj ga bo vrgel iz bajte na cesto, kakor on mene! Oj, zakaj mu nisem stopil na vrat, ko se je rodil!«

V Kersnikovi črtici se je ista usoda ponovila pri Mačkovem očetu mlajšem, tudi njega je sin pognal čez prag k sosedu, kjer je kmalu za tem umrl.

Čeprav pregovor v slovenskih variantah – tako v ljudskih kot literarni – pogosto ni naveden, je očitno, da gre za zgodbo, ki ohranja modrost, oziroma interpretira pregovor »Ti očeta do praga, sin tebe čez prag«. Pregovor je v logičnem sorodstvu s sporočilnostjo zgodbe in ima poudarjeno vzgojno funkcijo. Paremioloških frazemov, ki ohranjajo moralni nauk pripovedi Lesena skleda najdemo še dosti. V zbirki slovenskih paremioloških enot *Pregovori 1.0* na repozitoriju Clarin so med pregovori z isto poučno moralistično vsebino, med drugim naslednje variante:

Ti starše do praga, otroci tebe čez prag.

Kdor stariše svoje do praga pervleče, tiga bodo njegovi otroci čres prag.

Če vlečeš očeta do praga, te bodo tvoji otroci čez prag sunili.

Kdor svojega očeta ali mater do praga privleče, njega bodo njegovi otroci čez prag.

Ako vlečeš očeta do praga, bodo te otroci čez prag.

2 ATU 296 Lončeni in bakreni lonec

V basnih in poučnih zgledih je pregovor po navadi umeščen na začetek ali konec zgodbe. Dodan je kot zgoščena vsebina ali sporočilo pripovedi. Ker ima večina pregovorov, ki jih ohranja folklorno izročilo, zelo stare korenine, moramo poznati zgodovinske okoliščine, v katerih so zgodbe in s tem tudi pregovori nastajali, saj so zelo pomembne za interpretacijo in razumevanje le teh.

Basen pravljiničnega tipa ATU 296 Lončeni in bakreni lonec³ posreduje starodavno življenjsko modrost in moralo, da se predstavniki nižjih družbenih slojev ne morejo družiti z višje stoječimi in močnejšimi, saj se na skupni življenjski poti ob njihovi trdoti navadno razbijejo, tako kot se razbije lončeni lonec, če trči ob železnega. Zgodba pripoveduje o dveh vrčih, eden je bil skromen glinen, drugi pa iz svetlečega bronu. Nekega dne je huda nevihta dvignila gladino reke, ki je preplavila bregove in odnesla velik del pohištva. Bronasti in glineni vrč sta se znašla v vrtincu drveče reke in komaj lovila ravnotežje. Bakreni vrč povabi glinenega, naj se mu približa, toda glineni vrč to odkloni, ker bi bronasti lahko zadel obenj in ga prebili. Morala te pripovedi je:

Gosposka družba je lahko sicer zelo udobna, toda za revnega včasih usodna.

Pripoved o bakrenem in glinenem loncu je ena najstarejših ezopovskih basni in jo najdemo tako v zbirki Babrija kot Avijana.⁴

Hebrejsko-aramejsko priliko poučne vsebine o dveh loncih, navaja tudi Esther Rabba v svoji sveti knjigi judovstva *Midraš*, kjer piše:

Če trči kovinski lonec ob lončenega, ga razbije; če trči lončeni ob kovinskega, se prav tako razbije. (3,6).

In na drugem mestu:

Če pade velik kamen na lonec, trpi lonec; če pade lonec na kamen, trpi lonec. (Y, 10).

Sorodno sporočilo najdemo tudi v apokrifni knjigi Jezusa Siraha iz 2. stol. pr. n. št., ki je učil:

Ne družì se z močnejšim in bogatejšim od sebe.

Kako naj gresta skupaj lončeni pisker in železni kotel?

Pisker se bo obenj zadel in razbil. (Sveto pismo stare zaveze, Jezus Sirah (Sveto pismo Stare in Nove zaveze, 1996: 1380; Sir. 13,2).

Priliko je privzel tudi Jurij Dalmatin v svojem delu *Jezus Sirah*:

Kai ima glinast lonec, per kufrastim lonzu? Sakai kadar se eden sdrugim terzhi, taku se ta vbije. (Dalmatin 1973 [1575]: 52)

Basen sorodne vsebine najdemo tudi v zbirki arabskega pisca rabija Berechiaha ha-Nakdana (ok. leta 1300) *Mischle Schu'alim* (Basni o lisici, num. 33), ki je nastala na osnovi hagadskega pregovora, ki poudarja stanovske razlike in premoč bogatih nad revnimi, ki se lahko še tako trudijo, toda bogatih ne bodo nikoli dosegli, le razbili se bodo ob njih:

Glineni lonec teče ob bakrenem in se ob njem razbije.

³ Več o tem gl. Krojež 2009: 267–69.

⁴ Walter Wienert je razvrstil to antično basen v skupino XXV: Fabeln in denen niedere Gegenstände Träger der Handlung sind pod št. 414: Der irdene und der ehernen Topf im Flusse / Lončeni in železni lonec v reki (B. 193, H. 422) (Wienert 1925: 76).

V srednjem veku je imel ta poučni zgled predvsem vzgojno vlogo v šolah in cerkvah, kjer je bil kot prilika vključen v pridige. Ohranile so se predvsem češke (Dvořak 1978: 119) in nemške (Dicke, Grubmüller 1987; No. 559.) prilike. Med drugim tudi pregovor:

Glineni lonec se s kovinskim zastonj prepira. (Flajshans 1911–1913, I: 350; po Dvořak 1978: 119)

V knjigi prilik *Das Buch der Beispiele der Alten Weisen* (1480) Antona von Pforra pa najdemo pregovor:

Zlato posodo lahko izboljšamo, steklene ne.

Basen o glinenem in železnem loncu je bila objavljena v številnih zbirkah basni, med drugim jo je tudi Jean de La Fontaine *Le Pot de terre et le Pot de fer* objavil v 5. knjigi Basni (1679: num. 2). La Fontainova basen je tako kot antične močno vplivala na poznejše priredbe. V svoji zbirki Basni (1843) je tudi predhodnik ruskega realizma Ivan Andrejevič Krilov objavil pesem *Kotel i gorošok*, ki svari pred prijateljstvom reveža z bogatašem.

Podoben poučno moralističen nauk kot ga sporoča basen o glinenem in bakrenem loncu, najdemo v basni Janeza Trdine Prazna domišljavost, čeprav je vsebinsko povsem drugačna:

Močan vihar je drevje tako majal in tresel, da je sadje krog in krog na zemljo padalo. Dve pomaranči pa se skotalita proti morju, padeta v vodo in zaplavata.

To vidi konjska figa, ki se je na vodi gugala. Pridruži se jima, rekoč:

»Le plavajmo, me pomaranče tri!«

Neumnež in bebec gre v družbo učenih in modrih in si misli v svoji ošabni domišljiji, da je tudi sam učen in moder. (po Saksida, Honzak 2014: 101)⁵

Skozi čas sta se, kot je razvidno iz navedenih primerov, spreminjali tako basen kot njena sporočilnost. Iz nekoč izrazito družbeno razlikovalne in svarilne se je spreminjala v kritiko neumnosti in nečimrnosti.

Med slovenskimi pregovori pa se je vendarle ohranila varianta tega pregovora, ki je dobila novo obliko, predvsem pa so predmete (lonca) zamenjali ljudje. Novejša različica tega pregovora je bila leta 2003 objavljena v glasilu občine Domžale *Slamnik*:

Pešec jezdecu ne more biti tovariš.

3 ATU 71* Kos in marec⁶

Basen oziroma živalska pravljica Kos in marec se je v slovenskem prostoru ohranila do današnjih dni predvsem zaradi Vodnikove pesmi Kós in brezen objavljene

⁵ Prvotno objavljeno v Trdina, *Ljubljanski časnik* 1850; Trdina 1952: 147.

⁶ Ta pripoved ni vključena v mednarodni katalog pravljic pod določeno številko ATU, ker pa je v evropskem prostoru razširjena, sem ji določila začasno klasifikacijo pod številko ATU *71* (Kropej Telban 2015: 172–76, 181–84.).

leta 1798 v *Mali pratiki* (Merhar 1956: 187) in ponovno v pesemski zbirki *Pesme za pokušino* leta 1806 (Kos inu Sushiz).⁷ Vodnik je v pesmi spustil nekatere motive, a je ohranil tako ljudsko izročilo o kosu, ki se zelo zgodaj začne ženiti, kakor tudi ljudsko vremensko modrost, da je lahko druga polovica marca še zelo mrzla, saj se takrat lunin ščip prevesi v mlaj.

V folklornih pripovedih tega tipa se v vlogi marca lahko pojavlja tudi sv. Gregor, ki je prvi pomladni svetnik v mesecu marcu (goduje 12. marca) in hkrati tudi s svojim imenom napoveduje, da »gre gor«. Temu seveda sledi, da »gre tudi dol«, pri tem pa se lahko še močno ohladi. V slovenskem pripovednem izročilu sta se ohranili še dve tovrstni povedki, ena iz Kočevja, druga iz Istre.

Kočevsko basen Amsel und Gregor / Kos in Gregor je slišal Wilhelm Tschinkel med kočevskimi Nemci v kraju Borovec / Morobitz blizu Kočevske Reke in jo objavil v *Zeitschrift für österreichische Volkskunde*. Zgodba pripoveduje, kako so se na Gregorjevo parili ptički. Nekoč, ko so bili ob tem času zopet zelo veseli, je prišel mimo Gregor in vprašal kosa, zakaj je vendar tako vesel. Ta mu je odvrnil, da so včeraj slavili poroko. Gregor ga posvari, ali ne ve, kaj je še tam zgoraj, in pri tem kaže v nebo. Ko se je čez nekaj dni Gregor zopet vrnil, so kosi od lakote pomrli, ker je ponovno zapadlo veliko snega. Gregor je prišel tudi do nekega mlinarja, ki je ravno z otavo popravljaval vodno zapornico, da bo imel vodo za mletje. Ko pa se je vračal, so mlinarju vse krave od mraza in lakote poginile. Mlinar je namreč svojo zadnjo krmo prezgodaj uničil. (Tschinkel 1911: 82).

Kočevarski pregovor pa pravi:

Kadar je na Gregorjevo lepo vreme, se reče: »Gregor gre najprej gor, bo najprej vse dol stresel!« (*Zeitschrift für österreichische Volkskunde* 1909: 177)⁸

Sveti Gregor goduje v začetku marca, zato so pravili: *Na Gregorjevo se ptički ženijo*. Prebujati pa se začne tudi narava in na njegov god so rokodelci nehali delati pri luči: *O svetem Gregorju rokodelci nehajo pri luči delati in spusté po vodi na 'dilci 'lučke* (Arhiv ISN ZRC SAZU, ŠZ 6/209: 14).

Na repozitoriju pregovorov Clarin.si najdemo še naslednje paremiološke enote povezane s svetim Gregorjem:

Je Gregor prvi v igredni mož.

Sveti Gregor je luč v vodo vtaknil.

Sveti Gregor je materi kožuh kupil.

Sveti Gregor gre materi po kožuh. (Babič idr. 2022; Pregovori 1.0)

Vendar pa so ljudje vedeli, da lahko mesec marec prinese še hud mraz in predvsem na to nas opozarjajo tudi drugi slovenski pregovori, ki so nastajali na osnovi tovrstnih pripovedi. V skrajšani obliki – predvsem kot vremenski verzi ali pregovori – nam

⁷ Vodnik je to zgodbo v nevezani obliki po ljudskem pripovedovanju zapisal že leta 1790 z namenom, da jo bo pozneje prepesnil.

⁸ Gl. tudi ponatisa (Tschinkel 1931: 223, 2004: 199, 506).

sporočajo ljudsko modrost in meteorološko znanje. Eden teh vremenskih verzov je bil zapisan v Gameljnah pod Šmarno goro ok. leta 1900:

April prav: če b' biu jest sušec (marec), bi biu tako mrzu, da b' tele u krau zmrznu. (Arhiv ISN ZRC SAZU: ŠZ 6/209, zapisal dijak A. V.; objavljeno v Merhar 1956: 188)

Druga dva vremenska pregovora, ki se navezujeta na izročilo o mrazu, ki lahko nastopi še v mesecu marcu ali aprilu, pa sta naslednja:

Če sušec vabi ovčice na paše zelene, jih mali traven (april) spet pod streho zažene. (Ferdo Kočevar, NUK: Ms 518; objavljeno v Merhar 1956: 188).

Svet Gregor veleva kožuhe kupiti, on vodo odeva, zna v stročje zaviti. (Matevž Ravnikar - Poženčan, NUK: Ms 483; objavljeno v Merhar 1956: 192).

Trideset let po Tschinklovi objavi je pravljico *Grgur in kosič* zapisal Milko Matičetov, pripovedovala pa jo je Ana Vodopivec leta 1949 v Ospu pri Trstu. Objavil jo je Boris Merhar (1956: 192). Zgodba pripoveduje, kako je šel sv. Gregor (Grgur) na sejem skozi gozd. Zasliši prepevati kosa in ga posvari, da gre on zdaj materi po kožuh, ker se bo zima še začela! Kos pa mu odvrne, da se veseli, ker ima mlade. Toda ko se Gregor vrača s sejma, kjer je kupil kožuh, zagleda žalujočega kosa, saj so mu od mraza poginili vsi mladički.

Povezava meseca marca s sv. Gregorjem kaže – kot je opozoril že Boris Merhar – na oddaljeno povezavo tega svetnika z začetkom pomladi iz časa pred uvedbo sedanjega gregorijanskega koledarja leta 1582. Kot prvega ekvinokcionega svetnika, ki oznanja začetek pomladi, ga je omenjal Primož Trubar, ki je leta 1557 natisnil za tisti čas pravično ljudsko koledarsko znanje oziroma pregovor:

Sveti Gregor, mali križi dasta noč, dan v eni viži. (Merhar 1956: 191)

Izročilo o kosu in marcu je bilo poznano tudi drugod po Evropi, na kar je – med drugimi – dvajset let po Merharjevi študiji opozoril Niko Kuret, ki je naletel na varianto tovrstnih basenskih zgodb o kosu, ki se posmehuje Marcu, pri romanskih narodih. Navaja francosko varianto te basni iz Champ-le-Duc, ki pripoveduje, kako se kosova samica, ki v gnezdu vali, norčuje iz Marca, ko pa se mesec Marec bliža svojemu koncu, ji zagrozi: »Tri dni še imam in tri dni si bom izposodil od svojega brata Aprila – pa bo po tebi v tvojem gnezdu!« (Kuret 1974: 197).

Slovenskemu pregovoru: »Marec ima rep zavit« (starinska oblika »Sušec z repam zvija«; Merhar 1956: 188) je soroden baskovski pregovor, ki pravi: *Marec miga z repom, april pa s prsmi*. (Kuret 1974: 197).

Tovrstno izročilo predstavlja v pripoved ali pregovor odeto ljudsko meteorološko znanje, ki se je širilo tudi prek ustnega izročila. Sporoča nam, da je treba upoštevati spremenljivost vremena v določenih mesecih in da se ne smemo prezgodaj veseliti pomladi v mesecu marcu (februarju ali aprilu), saj lahko takrat – kljub večji moči sonca – nastopi še hud mraz, ki lahko povzroči zmrzal in ohladitve.

4 Sklepne misli

Nauki in izkušnje, ki nam jih sporočajo obravnavani pregovori in paremiološke enote, imajo korenine v davni preteklosti in izvirajo iz stare modrostne in verske literature ter ljudskega poznavanja narave in vremenoslovja. Prav zaradi tega so prišli tudi v pripovedno in pesemsko izročilo. Modrosti, ki izvirajo iz starih virov, ne moremo obravnavati izven konteksta, v katerem so nastajale. Tako kot svetopisemskih pregovorov – v okviru teh pa še posebej Knjige pregovorov – ni mogoče razumeti zunaj širšega konteksta svetopisemske modrostne literature (Dolenc 2013: 44).

Iz navedenih primerov paremioloških enot je razvidno, da moramo pri raziskovanju pregovorov v pripovedih upoštevati njihovo primarno in metaforično funkcijo, prav tako pa tudi poznejši kontekst, iz katerega pregovor v določeni varianti izhaja.⁹ Spremembe, ki jih piše čas, se odražajo na tekstu, strukturi, funkciji in kontekstu pregovorov, kar je dobro razvidno na primerih Lončeni in bakreni lonec in Kos in marec.

Nasprotno pa se pregovor »Ti očeta do praga, sin tebe čez prag« ni kaj dosti spreminjal skozi čas. V Zbirki slovenskih paremioloških enot na repozitoriju Clarin je zbranih 25 enot, ki pa se niti strukturno niti vsebinsko med seboj ne razlikujejo dosti. Pri teh pregovorih ni veliko sprememb v življenjskih izkušnjah in tudi moralni nauk pregovorov ostaja isti. Spreminja se le struktura teksta.

Vprašanje, ki se zastavlja pri raziskovanju pregovorov, ki so del zgodbe, je tudi – kaj je bilo prej, zgodba ali pregovor? Amy Shuman je na primeru pregovora »Tudi to bo minilo« na osnovi zgodbe, dokumentirane v 13. stoletju v zbirki perzijskega pisca Farid un-Din Attarja, menila, da je ostal do današnjih dni le pregovor kot redukcija zgodbe (Shuman 2017: 40). To vprašanje bi si lahko zastavili ob primeru povedk in pregovorov obravnavanih v tem prispevku. Vendar je odgovore na tovrstna vprašanja pogosto prav tako težko najti, kot ugotavljati, ali je bila določenemu izročilu prvotna osnova ljudska ali literarna.

KRAJŠAVE

ATU: Mednarodna klasifikacija pravljic po 1) Antti AARNE, Stith THOMPSON, 1961: *The Types of the Folktale. A Classification and Bibliography*. Helsinki: Academia scientiarum Fennica (FF Communications, 184) in 2) Hans-Jörg UThER, 2004: *The Types of International Folktales: A Classification and Bibliography I–III*. Helsinki: Academia scientiarum Fennica (FF Communications, 284–86).
 ISN ZRC SAZU: Inštitut za slovensko narodopisje, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti.

⁹ Več o tem gl: Galit Hasan-Rokem 1982: 15.

VIRI IN LITERATURA

- Saša BABIČ idr., 2022: *Collection of Slovenian paremiological units. Pregovori 1.0*. CLARIN.SI. [Na spletu](#).
- Bruna BALLOCH (ur.), 2010: Dna sklieda lesena. *Mlada lipa: pravce domah narete: izbor besedil iz publikacije Mlada lipa / testi scelti dalla pubblicazione Mlada lipa*. Čedad: Kulturno društvo Ivan Trinko.
- Theodor BENFEY, ²1966 [1859]: *Panchatantra II*. Hildesheim: Georg Olms Verlagsbuchhandlung.
- Johannes BOLTE, Georg POLÍVKA, 1930: *Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm IV*. Leipzig.
- Maja BOŠKOVIĆ STULLI, 1959: *Istarske narodne priče*. Zagreb: Inštitut za narodnu umjetnost.
- Blanka BOŠNJAK, 2010: Vodnikovo prozno delo. *Jezik in slovstvo* 55/1–2. 61–74.
- Victor CHAUVIN, 1892–1922: *Bibliographie des ouvrages arabes ou relatifs aux Arabes publiés dans l'Europe chretienne de 1810–1885*. I–XII. Liege.
- Marinka CERINŠEK, 2021: Matija Valjavec in motiv lesene sklede. *Velika Slovenca izpod Storžiča Matija Valjavec in Matija Naglič*. Ur. Mira Delavec Touhami, Franc Križnar. Mače pri Preddvoru: KD Josipine Turnograjske.
- Jurij DALMATIN, 1973 [1575]: *Jesus Sirah*. Faksimilirana izdaja. Spremna beseda: Branko Reisp. Ljubljana: Delo.
- Gerd DICKE, Klaus GRUBMÜLLER, 1987: *Die Fabeln des Mittelalters und der frühen Neuzeit. Ein Katalog der deutschen Versionen und ihrer lateinischen Entsprechungen*. München.
- Bogdan DOLENC, 2013: Pregovori v Svetem pismi. *Več glav več ve. Frazeologija in paremiologija v slovarju in vsakdanji rabi*. Ur. Vida Jesenšek, Saša Babič. Maribor, Ljubljana: Univerza v Mariboru, ZRC SAZU. 42–60.
- Karel DVOŘAK, 1978: *Soupis staročeských exempel / Index exemplorum paleobohemorum*. Praha: Univerzita Karlova.
- Václav FLAJŠHANS, 1911–1913: *Česká přísloví. Sbirka přísloví, prupovědi a pořekadel lidu českého v Čechách, na Moravě a v Slezsku. Prísloví staročeská 1–2*. Praha.
- Arnold VAN GENNEP, 1947: *Manuel de folklore français contemporain I*. 3/1. Paris.
- Galit HASAN-ROKEM, 1982: *Proverbs in Israeli Folk Narratives: A Structural Semantic Analysis*. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica (FF Communications, 232).
- Janko KERSNIK, 1951: *Zbrano delo III: Kmetske slike, Testament, Rošlin in Verjanko, Jara gospoda*. Ur. Anton Ocvirk. Ljubljana: DZS.
- Fran KOCBEK, Ivan ŠAŠELJ, 1934: *Slovenski pregovori, reki in prilike*. Celje: Založba Družbe sv. Mohorja v Celju.
- Monika KROPEJ TELBAN, 2015: *Tipni indeks slovenskih ljudskih pravljic. Živalske pravljice in basni*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Niko KURET, 1974: »Sushiz ima rep savit ...«. *Traditiones* 3. 197.
- Boris MERHAR, 1956: Od kod Vodniku snov za basen Kos in brezen? *Slovenski etnograf* 9. 187–96.
- Anton OCVRK, 1951: *Opombe. Janko Kersnik, Zbrano delo III: Kmetske slike, Testament, Rošlin in Verjanko, Jara gospoda*. Ljubljana: DZS.

- Igor SAKSIDA, Mojca HONZAK 2014: *Kdo pojasni krasne basni? Izbor slovenskih in tujih basni*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Amy SHUMAN, 2017: The Afterlife of Stories. Proverb and the Relationship between Form and Stance. *Narrative Culture* 4/1. 32–48.
- Slamnik* = *Slamnik*. *Glasilno občine Domžale*. 18. 4. 2003, št. 5, let. 42.
- Slovenski gospodar* = Stari oče in vnuk. *Slovenski gospodar* 66, št. 30 (20. 7. 1932), 14.
- Slovenski prijatelj* = *Slovenski prijatelj* VIII, št. 5 (15. 5. 1859).
- Sveto pismo Stare in Nove zaveze*. Slovenski standardni prevod iz izvornih jezikov. Ljubljana: Svetopisemska družba Slovenije, 1996.
- Lev N. TOLSTOJ, *Najkrajše zgodbe*. Ljubljana: Mladinska knjiga 1984.
- Wilhelm TSCHINKEL, 1911: Volkstümliche Erzählungen aus Gottschee. *Zeitschrift für österreichische Volkskunde* XVII. 81–82.
- Wilhelm TSCHINKEL, 1931: *Gottscheer Volkstum in Sitte, Brauch, Märchen, Sagen, Legenden und anderen volkstümlichen Überlieferungen*. Samozaložba.
- Wilhelm TSCHINKEL, 2004: *Wilhelm Tschinkel, Kočevarska folklor v šegah, navedah, pravljicah, povedkah, legendah in drugih folklornih izročilih / Gottscheer Volkstum in Sitte, Brauch, Märchen, Sagen, Legenden und anderen volkstümlichen Überlieferungen*. Ur. Alojzij Pavel Florjančič, Marija Stanonik. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Hans-Jörg UTHER, 2004: *The Types of International Folktales: A Classification and Bibliography. Based on the System of Antti Aarne and Stith Thompson* I–III. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica (FF Communications, 284–86).
- Matija VALJAVEC, 1848: Lesena skleda. Pravlica. *Kmetijske in rokodelske novice* VI, št. 4 (26. 1. 1848). 15.
- Julien VINSON, 1883: *Le Folklore du pays Basque*. Paris.
- Vrtec* = J. S-a., Hvaležnost in nehvaležnost otrok. *Vrtec* št. 10 (1. 10. 1880).
- Walter WIENERT, 1925: *Die Typen der Griechisch-Römischen Fabel. Mit einer Einleitung über das Wesen der Fabel*. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica (FF Communications, 56).

SUMMARY

The proverbs included in narrative folklore are mostly added as a specially structured, poetically condensed doctrine or wisdom relating to the collective experience of a social group in a particular situation. They often interpret the interactions or experiences of the protagonists and moral rules of the society. To understand them we need to know the context in which the proverbs originated or the context that conditioned it. Proverbs are logically related to the narrative message and often have an emphatic instructional function.

Proverbs and paremiological units are analyzed on the examples of folktale types ATU 980 “The Ungrateful Son,” ATU 296 “The Clay Pot and the Brass Pot in the River” and * ATU 71 * “The Blackbird and March.” The proverbs in folktales often originate from old sources and books of wisdom, so we cannot consider them outside the social conditions in which they arose and changed. Their developmental path can change greatly, and the variants of proverbs from different historical and cultural circumstances can differ significantly, as shown in this article. The changes that time writes are reflected in the text, structure, function and context

of the proverbs, which is well illustrated by the examples of folktale types “The Clay Pot and the Brass Pot in the River” and “The Blackbird and March.”

In contrast, the proverb “If you drive your father to the threshold, your son will drive you over the threshold” has not changed much over the time. The Collection of Slovene Paremiological Units at the Clarin Repository contains 25 units of this proverb, which do not differ much in structure or content. They did not change much, and the moral doctrine they contain remains the same. These proverbs, unlike the paremiological units from the previous two folktale types, retain wisdom that is connected with ethics and morals still relevant today, and also because of this they do not differ much in their form through time.